

פה בארץ חמדת אבות:



הארכיאולוגיה המקראית הישראלית בראשית דרכה

MS - וואן/אוסטרויה, כרך 11 ס' 42 ק"ל 1992.
מחבר: שולמית גבע

הארכיאולוגיה המקראית בישראל היתה לכלי חפירה בידי התנועה הציונית, קרדום לחפור בו את הקשר בין ההיסטוריה העתיקה של ארץ ישראל ובין האירוע ההיסטורי של הקמת מדינת ישראל. הארכיאולוגיה המקראית, שהיתה שדה מחקר מבוסס כבר עם הקמת המדינה ב-1948, ויתרה על עצמאותה כשדה מחקר מדעי, והיתה לחלק מעשי של אידיאולוגיה. מחברת המאמר מתמקדת בזיהוי היחסים בין החברה הישראלית החדשה למחקר הארכיאולוגי, ומצביעה על המגמות שאיפיינו את הארכיאולוגיה המקראית הישראלית במהלך השנים הראשונות לקיום העצמאי של המדינה, על הסגירות כלפי זרמי מחקר חיצוניים, ועל התוצאות הדלות של הארכיאולוגיה המקראית בישראל בשל כך.

רולנד דה-ז'ור, הינסן ועוד רבים — שמות הידועים עימם היטב למי שהתעניין אי פעם בארכיאולוגיה המקראית. אולם חרף העבר העשיר הזה, עם הקמת המדינה מצאה עצמה הארכיאולוגיה הישראלית על פרשת דרכים. הארכיונים המסודרים של אגף העתיקות המנדטורי נותרו בבניין מוזיאון ווקפלר. מרבית המוסדות הזרים שפעלו בתחומי ארץ ישראל — בית הספר האמריקני לחקר המזרח, בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה, בית הספר הצרפתי ללימוד המקרא (האקול בִּיבליק) ואחרים, על ספריותיהם ואוספיהם — היו אף הם ממוקמים בחלקה המזרחי של ירושלים, וחלק מן התלמידים נכללו בשטחה של ממלכת ירדן. עם נתונים אלה נאלצה הארכיאולוגיה הישראלית לעמוד בקו ההתחלה, והיה עליה למצוא לעצמה כיוון ודרך, משמעות ותכנים. שני הצרכים, הלאומי והארכיאולוגי, נפגשו ומצאו שפה משותפת. המחקר הארכיאולוגי רתם את עצמו מרצון, ובהתלהבות, לספק למדינה הצעירה את הנחוץ לה ולעצמו — את סיבת קיומו ותמצית ייחודו. "ישראל", לדברי הורר-ביץ וליסק, "היא תולדה של תנועה אידיאולוגית, שיצרה קהילה, שהפכה למדינה". הארכיאולוגיה, ובעיקר המקראית, נעשתה אפוא זרוע מבצעת של תנועה אידיאולוגית, וגם מכשיר לאומי ומדיני, שיספק למדינה שירותי "שורשים", ולתושביה החילוניים — תחליף דת, אפשרות להתחבר אל העבר הרחוק ואל המקורות ולשאוב תעצומות נפש, ביטחון ועוצמה בלי לעבור את סף בית המדרש. הביטוי המעשי ל"תפקיד" הארכיאולוגיה המקראית נמצא כבר בשאלה הראשונה שהונחה לאחר הקמת המדינה על שולחן הדיונים. כמו כל חברה בראשית יצירת התודעה הקולקטיבית שלה, חיפשה גם החברה הישראלית קודם כל את המיתוס, ובאופן טבעי העמידה ראשונה את שאלת כיבוש הארץ על ידי בני ישראל ואת פרשת התנחלותם בה. הסוגיה נכחנה בשני אופנים: בסקר ובחפירה. ראשון יצא לדרך הסקר שערך יוחנן אהרונם בגליל, סקר שנועד להתחקות אחרי פרשת התנחלותם של שבטי ישראל שם. אהרונם רצה,

במדינה. כך בבחירת האתרים לחפירה והנושאים למחקר, וגם בדרכי הניתוח של החומר שנחשף בחפירות או של הנושאים שעל הפרק. תוצאות של חפירה בתל, אף שהן "תוצאות", כלומר: פרי עבודה (פיסית, קשה ומאומצת), אין הן אלא נקודת מוצא, חומר גלם גמיש, שהחוקר יכול ללוש בו ולעצבו. יחסי הגומלין בין החברה הישראלית ובין הארכיאולוגיה המקראית הם עניין רבגוני. הראוי למחקר סוציולוגי ותרבותי של ממש. כאן כוונתי לגעת בכמה מהנקודות, שעיצבו, לדעתי, את היחסים הללו בפרק הזמן הראשון בתולדות המדינה: מהקמתה ועד מחצית שנות השבעים.

ארכיאולוגיה בשירות המדינה

ההתכוננות הישראלית המודרנית בתרבויות הקדומות, ובעיקר באלה של תקופות המקרא, ראשיתה כבר בשנותיה הראשונות של המדינה. החברה הישראלית, שמצאה עצמה "בנקודת המפגש המחודשת של ההיסטוריה היהודית עם ההיסטוריה של ארץ-ישראל", כדברי הסוציולוגים דן הורוביץ ומשה ליסק, החלה באופן אינסטינקטיבי לחפש את שורשיה ואת מקבילותיה בנות אלפי השנים, את ההצדקה ההיסטורית לעצם קיומה והתהוותה. המחקר הארכיאולוגי הישראלי עמד אף הוא בפני הצורך בהגדרה עצמית ובחיפוש גוון וייחוד. חקר העתיקות בארץ בכלל, ובזיקה למקרא בפרט, היה פעיל בארץ זה עשרות שנים והונע ברובו על-ידי זיקה דתית עמוקה. האמריקנים כבר חפרו בבית שאן, במגידו, בתל בית מרסים (שזוהתה, אם כי כנראה בטעות, כדברי המקראית) ובבית אל; הבריטים כבר עבדו בחצור, ביריחו, בלכיש, בשומרון ובאחדים מתלי הדרום; הצרפתים — בעי ובתל אל-פארה הצפונית (היא תרצה) — אם להזכיר רק כמה מן החפירות המרכזיות בתלים העיקריים. עבדו בהם, בין השאר, ויליאם פוקסוול אולברייט, ג'ראלד פיציג'ראלד, אלן רואן, פל"א ג'אני, ארנסט רייט, פלינדרס פיטרי, ג'ון גארסטנג, ג'יימס סטארקי, אולגה טאפנל, קתלין קניון.

הרבה סוגי ארכיאולוגיות קיימים בארץ-ישראל — החל בארכיאולוגיה העוסקת בראשית התרבויות האנושיות של תקופת האבן הקדומה בעובדיה שבעמק הירדן, וכלה בזו החוקרת כלי חרס מזוגים מימי השלטון הערבי הקדום ברמלה או ארכיטקטורה של מצודות צלבניות. ההבדלים אינם כרונולוגיים בלבד. אלה הן דיסציפלינות שונות, ורק העובדה, שכרוכה בהן גם "ציאה לשטח" ורוב חומר הגלם מוצא מתוך האדמה, משותפת להן. העניינים שעל הפרק, השאלות המוצבות, שיטות המחקר ודרכיו — כל אלה שונים. הקרבה בין חקר התקופה הניאוליתית לחקר התקופה ההלניסטית, או בין תקופת הברזל לתקופה הביזנטית דומה — למעט הכותרת "ארכיאולוגיה" (והמסגרת המוסדית המשותפת) — לקרבה שבין היסטוריה לסוציולוגיה, או בין פילוסופיה לפסיכולוגיה. יש קרבה וקשר, יש גם מרכיבים משותפים, אך אלה דיסציפלינות שונות.

מבין כולן נטלה הארכיאולוגיה המקראית את הכתר הלאומי. זו הארכיאולוגיה העוסקת בתקופות הברונזה והברזל, המכסות בקווים כלליים את פרק הזמן של המאורעות המסופרים והנרמזים בספר הספרים ואת התרבויות הכנענית והישראלית הקדומה. זוהי הארכיאולוגיה הישראלית "מכולן" — בנושאי המחקר, בעניין של הציבור הכללי, בפסיפס האנושי הנוטל בה חלק ובהיותה, יותר מן האחרות, חלק מהחוויה הקולקטיבית הישראלית: התלים מהווים חלק מנוף הארץ, והם סמוכים כמעט לכל נקודת יישוב. כל מי שגדל והתחנך כאן, נלקח במסגרת בית הספר, הגדנ"ע או תנועת הנוער לחצור או למגידו, ללכיש או לאפק, לבאר שבע או לערד.

עיסוקיה של הארכיאולוגיה המקראית, מחקר ריה, הנושאים שנכללו בסדר יומה, התפתחותה והיחס כלפיה מהווים, ולא במקרה, כבואה נאמנה לתהליכים היסטוריים ולאומיים, שעברו על החברה ועל הלכי הרוח

הארכיאולוג והמנהיג הפוליטי. הארכיאולוגיה המקראית נעשתה זרוע מבצעת של תנועה אידיאולוגית, והיתה למכשיר המספק שירותי "שורשים" ותחליף דת לאזרח החילוני.

חפירות חצור מילאו תפקיד חשוב בהעמדה דור שלם של ארכיאולוגים מקראיים ובחינוכם המדעי. על כך העידו בגאווה לא מסותרת כל אלה שנטלו בה חלק. הן נחשבות לבית היוצר של הארכיאולוגיה המקראית הישראלית, או ל"ווסטפוינט" שלה. כינוי שהיה חביב על ידין בהקשר זה של חפירת חצור. "נדמה לי כי שימשו חממת-לימוד אמיתית לגידול ארכיאולוגים ישראלים רבים". כתב בספרו הפופולרי חצור, ראש כל הממלכות האלה; "בית המדרש לארכיאולוגיה הישראלית", כינה זאת יוסף אבירם בדברי הספד לידן. רשימת הלוקחים בה חלק אמנם מעידה על כך. בין בעלי התפקידים הבכירים בה היו, בנוסף ליוחנן אהרונ, גם קליר אפשטיין, טרודה דותן, משה דותן ורוח עמירן. בין הסטודנטים שעבדו בה כחופרים אפשר למצוא את אברהם איתן, אמנון בן-תור, פרחיה בק, משה כוכבי, עמיחי מזר, אפרים שטרן ויגאל שילה, אם למנות רק אחדים מן הבולטים שבהם, שהמשיכו לעסוק ולהתמחות בתחום הארכיאולוגיה המקראית. הם אלה שהפכו אחר כך לעמוד השדרה של הארכיאולוגיה המקראית הישראלית ונשאו אותה במשך שני דורות על כתפיהם. אחדים מהם נושאים אותה עד היום. דגם הדיון המדעי הופץ אפוא בכל רחבי הארכיאולוגיה המקראית הישראלית.

תוצאות העימות בין ידין לאהרונ ליוו משלב זה ואילך, בצורת קונטרפונקט, את מחקר הארכיאולוגיה המקראית במשך שנות דור. אך מה שיכול היה להפוך למוקד של תסיסה מחשבתית ולעורר פלורליזם מחקר, להדגים את אפשרות הגישה לפתרון בעיה מתוך נכונות לקבל יותר מפתרון מוחלט אחד, קיבל, למרבה הצער, אפיון של יריבות אישית. העימות לא הוצג, אולי אף לא הובן, כחילוקי-דעות, שנבעו במקורם מהבדלים בין שתי גישות מחקריות. אהרונ עצמו לא עמד על ההפרדה בין התמונה הכללית (האסכולה) ובין פרטיה (תוצאות חפירת חצור). "עבודה זו" (על סקר היישובים הישראליים בגליל), כתב משה כוכבי שלושים שנה אחר-כך בדברי הספד על אהרונ, "פתחה אופקים מתודיים חדשים שלא נוצלו". והם אכן לא נוצלו. על-פי התנהגותם של אהרונ עצמו ושל תלמידיו מכאן ואילך, נראה שהוא קיבל את גור-הדין. במשך 20 שנה בקירוב התרכז הוא עצמו דווקא בחפירת תלים, שהפעילות בהם היתה בעלת גוון ממלכתי. הוא עבד, בין השאר, ברמת-רחל (ארמון). בתל ערד (מצודה ומקדש) ובלכיש (עיר ממלכה). וניסה להתחרות בידין במגרש שלו — זירת ה"אירועים". הדיונים ביניהם.

נכונות האחת מוכיחה את טעותה של האחרת, והן ניצבות למבחן ההוכחה באש. ידין היה אז רק בראשית דרכו האקדמית, והיתה זו החפירה הראשונה שעמד בראשה. אולם אף אחד — גם לא מבין אלה שהיו באותה תקופה בכירים ורבי ניסיון, ידע והשפעה ממנו — לא פסל פרשנות צרה זו שלו ולא שלל את ה"מוסכמה" שעלתה ממנה לגבי תוצאות החפירה בחצור. על רקע סוף שנות החמישים וראשית שנות השישים יש לכך הסבר. בתקופה זו, מציין הסוציולוג שמואל אייזנשטדט במחקרו המקיף על החברה הישראלית, תפסו הממד הביטחוני והתודמית הצבאית את מקומה של תודמית החלוץ בחברה הישראלית. התמונה שהציג ידין השתלבה במגמה זו וקסמה ללב הרבה יותר מזו שהציע אהרונ. היא סחפה את הלב ואת דעת הקהל, חזרה כבומרנג אל המחקר הארכיאולוגי וסחפה גם אותו.

היום, בתחילת שנות התשעים, כשגוף הידע הארכיאולוגי (וההיסטורי) רחב יותר, והמורכבות בניתוחי המצבים גדולה יותר, וכאשר המחקר העוסק בכך משתחרר והולך מפוברק, הרגשת התנועה הציונית ותקומת המדינה, איבדה התמונה העולה מחצור את הברק ואת החדות. תוצאות החפירה בתל אינן חד-משמעיות כל-כך. כפי שהובנו והוצגו אז. ברור, שידן לא "הוכיח" דבר ולא "הפריך" דבר. אהרונ לא "שגה", ושום אסכולה לא "ניצחה" או "הופרכה". את זאת יודעים היום. אך במחצית שנות החמישים היתה לתוצאות החפירה בשטח א' בחצור (אחד מתשעת השטחים שנפתחו בחפירות, וסביבו התמקד רוב הדיון בשאלת הכיבוש וההתנחלות) משמעות של גור-דין. גור-דין לאסכולה, לדרך ניתוח של חומר, לשיטת מחקר. בכך נקבע עיקרון במחקר הארכיאולוגיה המקראית, שהחזיק מעמד שנות דור ויותר, ואפילו היום יש המתקשים להתנער ממנו: גם לשאלות המורכבות והעדינות ביותר, אלה הנוגעות לתהליכים היסטוריים, דתיים, חברתיים ותרבותיים מסובכים, יש לחפש פתרונות קצרים וחד-משמעיים: נכון/לא נכון, צודק/טועה, פתרון המבוססים על בדיקה אחת בלבד: יש/אין. את שורשי הגוון הלא-אינטלקטואלי המלווה כעננה את הארכיאולוגיה המקראית, את שורשי חוסר הקשר בינה ובין יתר תחומי מדעי הרוח, ההומניסטיקה וחקר התרבויות, אפשר למצוא בנקודה זו, בדגם זה של דיון מדעי, שנוצר בחפירות חצור, נקלט על-ידי שורת המשתתפים בהן והוטמע בעבודותיהם, משהפכו לחוקרים העומדים ברשות עצמם.

בין השאר, להוכיח את גישתו של ההיסטוריון וחוקר המקרא אלברכט אלט. בדבר תהליך ארוך ואיטי של חדירה שקטה של קבוצות נודדים, כתחילה לאזורי השוליים של התרבות הכנענית.

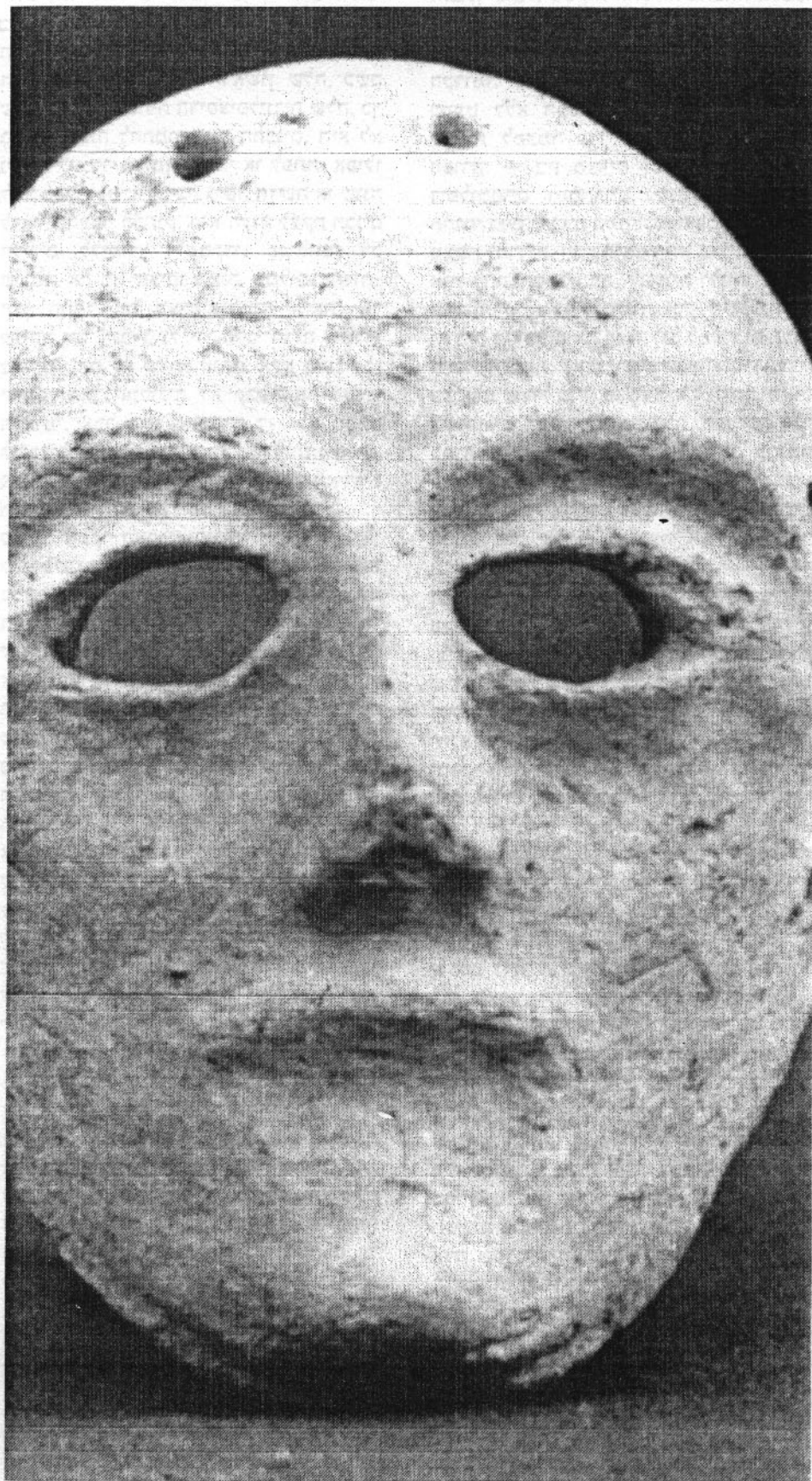
וכה בעת, ועל אותו רקע לאומי והיסטורי, החל יגאל ידין (בשנת 1955) לארגן את החפירה בחצור, שבין מטרותיה היתה אותה שאיפה ממש, הגם שמזווית אחרת: למצוא את העדר יות לכיבוש העיר על-ידי יהושע. אהרונ אמנם מצא עדויות הנוגעות להתנחלות בני ישראל בגליל: היו אלה כפרים קטנים באזורי השוליים הלא-מיושבים של התרבות הכנענית, שהתקיימו, על-פי שחזורו, בצד הערים הכנעניות. זוהתה בהם תרבות חומרית אופיינית ככלי חרס, בצורות הבתים ובמתקני איסוס ואגירה. כשתוצאות אלה בידו, הצטרף אהרונ לחפירות חצור, שהיו אמורות להשלים את התמונה ולהרחיבה: לראות אותה תמונה מנקודת מבטה של העיר הגדולה. שתי התבר-נוויות עמדו כאן זו בצד זו: גישת הסקר וההתח-קות אחר תהליכים, ועמה גישת החפירה בתל וזיהוי מאורעות ספציפיים.

בחצור התגלתה השכבה הכנענית האחרונה (XIII) המפורסמת על התל, ו-XI, המפורסמת לא פחות, בעיר התחתית) הרוסה ושרופה. על גבי הריסות השכבה בתל, דהיינו: מבחינה כרונולוגית רק אחרי חורבן העיר הכנענית בשריפה גדולה, נמצא יישוב קטן (שכבה XII, המפורסמת אף יותר משתי הקודמות), ובו מרכיבים של תרבות חומרית הקרובים מאוד למה שנתגלה בסקרים ולמה שייחסו לישראלים: אותם כורות איסוס, אותם קנקני אגירה גדולים ואותו מכלול קרמי, המכיל קערות, פכים ופכיות אופייניים, שלפיהם זוהתה קודם התרבות הישראלית.

מבחן ההוכחה באש

כפי שהדברים נראו אז, במחצית שנות החמישים, במצב הידע המצומצם, בגישה השטוחה והצרה, שנהגה אז כלפי הממצאים, ובשכנוע הפנימי העמוק בצדקת הדרך והדעה המוכיחות את המטרה, התקבלה "מוסכמה", ולפיה באו תוצאות החפירה וטפחו על פניו של אהרונ. שכן לכאורה — כך הובנו הדברים — לא נתגלתה כאן שום עדות לתהליך, אלא דווקא לחיתוך חד: מלחמה, שריפה, חורבן, ורק אחריו התנחלות של כפר קטן על גבי החורבות. כאילו לא שתי התבוננויות העומדות זו בצד זו ותורמות ומעשירות האחת את רעותה היו כאן, אלא שתי דעות מנוגדות, זו כנגד זו,





שגלשו לא אחת לוויכוחים מרים, נסכו על פרטים: על תוצאות החפירה בתלים (כמו במגידו או בתל דן): על תאריכי שכבות (כמו בבאר שבע או בערד): על פירוש ממצאים (כמו מכתבי ערד או סיתות המסרק). הרקע הדיסציפלינרי, שעמד בבסיסה של יריבות זו, ניטשטש עד כדי כך, שאזכורה היום נראה לרבים מן הארכיאולוגים כעיסוק טפל ומיותר במערכת יחסים בין שני אנשים, שאינם עוד בין החיים. ולא היא.

רק אחרי מלחמת ששת הימים ופריחת הגיאורגפיה ההיסטורית שבאה בעקבותיה, שבה המטוטלת לנוע בכיוון הנגדי, וגישת הסקר ובדיקת התהליכים חזרו אל מרכז שולחן הדיונים, והחלו לדחוק אט-אט את חפירת התל הבודד, במנותק מהסביבה. מגמה זו חורגת מתחומי הזמן, שמאמר זה עוסק בו. אסתפק אפוא בהפניית תשומת הלב לפרסומים היוצאים לאחריה לאור, ובמיוחד, למשל, לקובץ המאמרים מנוודות למלוכה, שהתפרסם זה לא כבר. קובץ המסמן והמסמל את תנועת המטוטלת הזו.

הנטייה לראות את הדברים כך אפשרה לשני החוקרים הללו ולתלמידיהם התחמקות אלגנטית מהעמדת הוויכוח בין שני זרמי המחקר בהקשר הרחב שלו, או במלים אחרות: אפשרה התחמקות מדיונים בשיטות המחקר, במסלוליו, בצורותיו ובדרכים האלטרנטיביות שלו. ההימנעות וההתחמקות אינן מקריות ואינן מיוחדות לוויכוחי ידן-אהרונ דווקא. הן חלק מסימני ההיכר של הארכיאולוגיה המקראית הישראלית בתקופה הנסקרת כאן. מקורן בקוצר הנשימה, שגרמה לארכיאולוגיה המקראית הריצה אחרי עובדות ואחרי תשובות — תוצאה ישירה של עיסוקו של הדיון המדעי כנתונים, בפרטים ובתוצאות, ולא בתיאוריות או בפיתוח ובגיבוש של חשיבה דיסציפלינרית מסודרת (וראה להלן).

אלבום תמונות משפחתי

מחפירות חצור ואילך נטל ידן את ההובלה בתחום הארכיאולוגיה המקראית. שום תחום מחקר לא יכול לאחל לעצמו דמות מכריזה, חריפה וסוחפת יותר מיגאל ידן. אלא שההיחסות אחריו היתה חזקה מדי. רק נטל את ההובלה, ומייד היה לסמלה, והטביע בה ללא עוררין את חותמו האישי. "תפקיד" הארכיאולוגיה המקראית ודמותו ואישיותו של המוביל אותה התאימו זו לזו כמו יד לכפפה. שניהם ידעו מה מצפים מהם, וסיפקו את הסחורה הטובה ביותר האפשרית.

חשיפת שרידים אינה עניין ארכיאולוגי לבד, כותב נתן רוטנשטריך. "היא מפנה את המבט לתכנים". אבל הארכיאולוגיה המקראית הישראלית בפרק הזמן הראשון שלה, כשם שלא עסקה בתשחית הדיסציפלינרית שלה, כך גם לא העזה להתמודד עם התכנים. היא לא ניסתה לעמוד באופן עצמאי או לפתח, אפילו לא כמסלול אלטרנטיבי, גישה חדשה או שונה לראיית העבר הרחוק, ולא העזה לצקת תכנים חדשים ללימודו ולמחקרו. פעילותה רק שיקפה את מה שציפו ממנה. במלים אחרות: ידן הוביל את הארכיאולוגיה הזאת. אך שניהם יחד הובילו על-ידי הלכי-רוח ששררו במדינה. הם לא כיוונו אותם, אלא כוונו על-ידיהם. הארכיאולוגיה לא קבעה את העניין הלאומי, אבל היא התמסרה לו; לא ניסתה להשפיע עליו או להציע לו מסלולים נוספים, אלא נגררה אחריו וסיפקה לו את האיורים והאישורים ההיסטוריים.

בעיקר סיפקה הארכיאולוגיה לחברה הישראלית בשנות החמישים והששים את מה שזו כמהה לו: אלכום התמונות המשפחתי, וכו תמונות הישראלים המעטים, המגיעים לאחר שנות סבל ונדודים לארץ-ישראל וכובשים אותה בכוח תכסיסהם, עליונותם המוסרית ואמונתם בדרכם מידי עמים חזקים ורבים מהם. נוצרה כאן התאמה מופלאה, המלווה בחיזוק הדדי מתמיד בין אותה "כמיהה", אותו הלך-רוח קולקטיבי, ובין כיווני המחקר המתגבש והולך. התוצאות לא איחרו לבוא: אחרי ש"סיפקה" את המקבילה ההיסטורית למלחמת השחרור, התפתחה הארכיאולוגיה לעסוק בזיהוי המקבילות העתיקות לתהליכי ההתמסדות, ההתבססות וההתרחבות. הדגש הושם, כמובן, כמו ביתר ענייני המדינה, על ענייני חוץ וביטחון. "צבא המילואים אשר לדוד ושלמה" פורסם ב-1956, "חומת גזר ושערה בימי שלמה" — בפעם הראשונה ב-1958, "משלמי מסים או גובי מסים — לראשונה ב-1960, הדיון על חותמות "למלך" — ב-1961. ומכיוון שידן הוביל, דנו בנושאים אלה מרבית המאמרים של יתר החוקרים, שלא עסקו בפרסומי חפירה. הארכיאולוגיה המקראית הישראלית עסקה בפעילות ממלכתית, צבאית ואזרחית: במפעלי בנייה והרס של מלכים, בהקמת כיצורים, בעדויות לקרבות, בזיהוי עקבות דוד, שלמה ואחאב. לא אחרי תהליכים חברתיים ותרבותיים שקטים התחקתה אז, אלא אחרי מאורעות שהתרחשו בקול תרועה.

מסיכת החימר מחפירות חצור. חפירות חצור סיפקו למדינה הצעירה את המקבילה למלחמת השחרור.

נתבונן שוב בתוצאות החפירה בחצור: נחשפו בה 22 שכבות ועוד כמה שלבי ביניים. הן מכסות את כל פרק הזמן שמתקופת הברונזה הקדומה עד ראשית התקופה ההלניסטית, כמעט ללא הפסקות משמעותיות. יש בהן עדויות למעמד ערי כנען במערכות הסהר הפורה — בין מצרים לכבל, וגם לקשרים דיפלומטיים ומסחריים, שניהלו הן בתוך תחומי כנען והן עם הממלכות השכנות ממזרח, מצפון ומדרום. יש בתוצאותיהן עדויות מפליגות להתפתחות הדת הכנענית ולניחוחה בין מסורות מקומיות קדומות ובין השפעות מן העמים הסובבים את כנען, וגם למערכות חברתיות מורכבות, שעלו, התגבשו, התמסדו וידדו. כל אלה עוררו עניין מועט בקהל הרחב. הארכיאולוגיה המקראית, המובלת, הקדישה לכך בפרק הזמן הנדון כאן תשומת-לב מועטה בהשוואה לתשומת-הלב שהקדישה לעניין הכיבוש של יהושע, שכבר הוזכר, ולמפעלי הבנייה של שלמה (בשכבה X) ושל אחאב (בשכבה VIII).

גם הזיכרונות ההיסטוריים הקולקטיביים הקדומים, שהארכיאולוגיה עזרה במיונם, נבדקו לאור אותו הלך-רוח. ההיסטוריון יעקב שביט תהה לאחרונה, כיצד זה הצהרת כורש ושיבת ציון, למרות חשיבותם ההיסטורית והלאומית לא נכללו בתודעה הקולקטיבית ובסדר היום הציבורי, כדרך שנכללו בה מאוחר יותר. בחינת התהליך של מיון הזיכרונות הלאומיים בשנות המדינה הראשונות, השקפת העולם שעמדה מאחוריו, המגמות החברתיות והלאומיות ששררו אז ועיצבו אותו — עונה על תמיהתו. שיבה ארצה בכוח צו ממלכתי מטעם שליט פרסי לא היתה האירוע שקדם לדור ההעפלה ולוחמי מלחמת השחרור. הארכיאולוגיה המקראית נגררה גם כאן: אף שתקופת שיבת ציון היא "תקופה מקראית", שהרי ספרי עזרא ונחמיה מתעדים אותה, לא נכללה הארכיאולוגיה שלה בסדר היום של הארכיאולוגיה המקראית הישראלית. זו תחמה את קו הגבול המאוחר שלה בחורבן בית ראשון, בשנת 586 לפסה"נ, והותירה בחוץ את מה שבא אחר-כך. השוואת ספרי הסיכום בתחום זה מצביעה על תהליך המיון. אלה שפרסמו הארכיאולוגים הישראלים — הן אהרונ (ספר שיצא לאור בשנת 1978, אחרי מותו) והן, לאחרונה, עמיחי מזר (בשנת 1991) — מסתיימים בחורבן הבית. אבל לעומת זאת, ויליאם פוקסוול אולברייט, "אבי" הארכיאולוגיה המקראית, כלל אותה בפרק זמן בתוך תקופת הברזל, וכן הארכיאולוגית האנגלייה קתלין קניון — במסגרת הפרק האחרון

של ספרה ארכיאולוגיה בארץ הקודש. כך גם המינוח: אולברייט כינה את פרק הזמן הזה "תקופת הברזל ג'", וכלל אותו בתוך מסגרת תקופות הברונזה והברזל המהוות את המסגרת הכרונולוגית של הארכיאולוגיה המקראית. הארכיאולוגים הישראלים, לעומת זאת, קבעו את המינוח "התקופה הפרסית", והוציאוה בכך מכלל ישראל. מעניינת במיוחד התמונה אצל אהרונ. בספרו ארץ-ישראל בתקופת המקרא — מחקרו הקלאסי על הגיאוגרפיה ההיסטורית של ישראל הקדומה, שנכתב בשלב מוקדם של דרכו המקצועית (פורסם ב-1962) — נכללת "תקופת שיבת-ציון". אבל גם בנקודה זו הוא ויתר, כפי שמעיד ספרו המאוחר יותר, ונסחף ברוח הכללית.

ארכיאולוגיה של מבצר

יחד עם ההתבוננות במראה לבחינת דמותה הקדומה של החברה הישראלית, פנתה ההתבוננות הציבורית לתחום האחר שנישא על כפיים: הצבא והמלחמה. גם לעגלה זו רתם ידן בזריות ובהתלהבות את הארכיאולוגיה המקראית.

"המלחמה היא תופעה המלווה את תולדות האנושות מראשיתה. אין פלא אפוא, שאין בידינו ללמוד את תולדות האנושות ללא לימוד מעמיק של אירועי המלחמות ושל האמצעים שיצרו העמים לשם השגת מטרותיהם המלחמתי-תיות. ניתן לומר, שכבר בימי קדם — בדומה לתקופתנו אנו — הקדיש האדם את מיטב כשרונותיו הטכניים לשכלול מכשירי לחימה למשחית ולמגן. על כן דווקא כלי המלחמה למיניהם הם אחת העדויות החשובות — אם כי, כמובן, לא היחידות — לרמת התפתחותו הטכנית של עם זה או אחר בתקופות השונות." תורת המלחמה בארצות המקרא קרא יגאל ידין לספרו, שקטע זה צוטט ממנו. הספר, שראה אור ב-1963, עוסק ב-5000 שנות התפתחות הביצורים וכלי הנשק במזרח הקדמון לאור הממצאים הארכיאולוגיים — מונוגרפיה שאין דומה לה בהיקף החומר שנקבץ בה, בגיוונו, בדיוק ובהקפדה על פרטי פרטים בו ובעושר הצגתו. מן התבליטים שנחקקו בארמונות האשוריים ובמקדשים המצריים; מן הציורים שטיחו על הקירות בקברים המצריים; מתכולתם העשירה של קברי המלכים בשומר, האצילים במקנה והסוחרים במצרים; ממקבצי כלים כנעניים — מכל אלה אסף ידין בשקידה כל עדות על כלי נשק חדשים, על ההתפתחות של אמנות ההתקפה וההתגוננות, על התחכובות שבהן "תעשה לך מלחמה", על מבנה

הצבאות, על חלוקתם, על ארגונם ו הפעלתם. הוא הראה את תולדות החנו והשערים, המגדלים, סוללות המצור ותעו המגן; את תולדות אלת הקרב, הגרון, הפג הקשת, החרב, איל המצור; את הופעת הע והסוס בשדות המערכה; את פיתוח המ הקובע ושריון הקשקשים.

קשה להפריז בערכה ובחשיבותה של המו גרפיה בהתפתחות הארכיאולוגיה המקראי הישראלית. היא התוותה כיוון, סימנה ד לעשרות החפירות ולמאות המחקרים שנ אחריה. היא העמידה את ההתחקות אחר הו צורים והשערים לתולדותיהם, לתקופותי ולצורותיהם בראש סדר היום הארכיאולוגי הן בחפירות והן בדיונים האקדמיים. כל חפי יזומה ראתה לעצמה חובה לאתר בראש ובר שונה את מיקום החומות והשערים, את זיו הסוללות ואת שיוך שכבות הערים לשג הביצורים. באחדות מן התקופות היו הביצור והנשק הנושאים שנלמדו יותר מכל י מרכיבי החיים.

מערכות מחקר ארכיאולוגיות רבות, גם עסקו בנושאים אחרים, סבבו סביב המלחמ תאריכי התפוצה של "פכיות גינוסר", למע או של הקעריות בעלות השפה המחורצת, של כלי "תל אליהודיה" נלמדו מתוך זיק למסקנות הכרונולוגיות בדבר זמן הקמתן סוללות העפר בתקופת הברונזה התיכונה ותאריכי הקרמיקה ה"דוגנית" ו"הפכי האפורות" נלמדו, משום שסייעו לתארך שכבות ההרס, שיוחס למסע תחותי השלישי בראשית תקופת הברונזה המאוחר "הפכיות השחורות" נחקרו בצורה כה איננ סיבית בגלל השפעתן על קביעת תאר הקמתם של השערים בעלי ששה וארבעה תא בתקופת הברזל. אפילו ממצא מקרי בשד כפר מונאש נכנס מייד לשורה הראשונה י דיונים ומחקרים (טיפולוגיים בלבד, שכן ד זה, כאמור, ממצא מקרי), משום שהכיל גרזי קרב, פגיונות וראשי חניתות.

יותר מעשרים שנה התקבלה הדגשה זו בט עיות. החברה הישראלית חיתה במסגרת ו שאייזנשטדט כינה "מבצר אורחי פתוו המלחמה היתה עניין קיומי, לא היסטו והצבא היה מרכיב הכרחי לקיום הפיסי. הע רות בצבא וההערכה כלפי העלית הצבאית ו בסיס לחוויה קולקטיבית חדשה ומוקד להו הות. הארכיאולוגיה המקראית מיהרה לס תמונות אלה מן העבר הרחוק. ידין השת

השער הדרומי של העיר מגידו מתקופת המלך שלמה. חו ושערים, כלי מלחמה, עדויות לקרבות, סוללות מצור ותע המגן היו לאובייקט המחקר המרכזי בשנות השישים.



בחנונה זו, עד כי נטמע בתוכה. כמי שהיה רמטכ"ל, הוא מימש את הספר והסייפא, את המעבר מראשות הצבא לראשות תחום אקדמי. את הארכיאולוגיה המקראית הטמיע אתו. הוא לא נתן לעניין הלאומי ולתפקיד הלאומי לרדת מסדר היום המדעי. לחפירותיו, הקפיד לציין, בחר לצרף אנשי צבא לתפקידי מנהל. בחצור העסיק עולים חדשים במסגרת מה שפונה אז "עבודות יזומות", והפך כך את העבודה למפעל ציוני של ממש. הוא חזר והדגיש, שלתוצאות חפירותיו יש לא רק ערך מדעי, אלא גם ערך לאומי, רגשי. בכך הטביע על הארכיאולוגיה המקראית עוד חותם, המחזיק מעמד עד היום: המחקר חייב להיות מלווה בהתרגשות — של החופר ושל הסובבים אותו. ממד זה — החופר אחוז ההתרגשות אוהז בידים ורועות חפץ קטן ומכוסה עפר, וסביבו מצטופפים סטודנטים נרגשים — קיים עד היום בכל התייחסות תקשורתית לחפירות ולמצאים. ידיו תרם גם יותר מכל אחד אחר לפופולריות הרבה של הארכיאולוגיה בכלל ושל הארכיאולוגיה המקראית בפרט. ההרצאות שנשא היו מרתקות וסחפו קהל רב. המאמרים שפרסם, גם בעיתונות היומית, הביאו את תוצאות החפירות אל ביתו של כל ישראלי. הארכיאולוגיה נעשתה מעין "תחביב לאומי". עד היום אין לו תחליף בתחום זה. גישה מיוחדת זו, הרגשת המחויבות לעם ולמדינה, ההתלהבות והדבקות במטרה, הניבו תוצאות לתפארת כתחום הארכיאולוגיה המקראית. כאשר המטרה סומנה על-ידי גורם אחר (כאן — הלכ"ה הרוח), והארכיאולוגיה יכולה להתרכז בעבודה המעשית בלי להתלבט בקביעת מטרותיה ובהתמודדות עם תכניה — היא יכולה להתרכז בביצוע. ובדומה להסתערות על היעד, היה הביצוע ישיר ומהיר. תוך פרק זמן (מדעי) קצר — כעשרים וחמש שנים בלבד — ולמרות תנאי הפתיחה האובייקטיביים הגרועים והקשים מאוד (וראה להלן), הועמד השלד הכרונולוגי והטיפולוגי של התרבויות הקדומות, שנהגו כאן מהתקופה הניאוליתית ועד סוף תקופת הברזל.

העדר ההקשר האינטלקטואלי

חומר הגלם של הארכיאולוגיה המקראית כארץ קשה מאוד. בראש ובראשונה מקשה תופעת התל עצמה — לבי לבו של הארכיאולוגיה המקראית. רוב חומר הגלם המופק מחפירות תלים מורכב מקטעי השכבות (שכבה אינה נחפרת אף פעם בשלמותה, מסיבות מדעיות ותקציביות כאחת), מחרסים ומכלים

ושברי כלים, שעברו תהליכי מיון טבעי ארוך (כל מה שהיה עשוי מחומרים אורגניים נרקב) ומיון מעשה ידי אדם בימי קדם (שימוש חוזר באבנים ובמתכות, בעיקר ביקרות שבהן). אלה מאפשרים קבלת תמונה קטועה בלבד, מרוסקת, קשה להבנה, לפענוח וללימוד. חסרים גם מקורות כתובים מסודרים: תעודות, ארכיונים, כתובות על גבי מבנים מונומנטליים. מול ארמונות קנוסוס ומארי, נמרוד ונינוה, מול הזיקורת באור כשדים ומקדשי תבי ולק-סור, בועזקו וגבל לא יכלה הארכיאולוגיה המקראית הישראלית להציע אלא את אורות מגידו, מצודת חצור, ארמון לכיש והמקדשים של תל מבורך, נהריה, תל קסילה ועוד. הבעיה אינה תיירותית. היא נוגעת באפשרויות. שחומר הגלם מעמיד לרשות החופר. על קטע קיר אחד של מקדש בכרנך שבמצרים או של ארמון סנחריב בנינוה יש אינפורמציה על מסע שישק בארץ-ישראל ועל מסע סנחריב ביהודה יותר משיש בעשרות חפירות וסקרים שנעשו בארץ-ישראל עצמה והתמודדו עם אותם מאורעות. על אלה נוסף הבידוד הפוליטי באזור, שהביא לניתוק מן האתרים בארצות השכנות, שבהן נהגה בתקופות הקדומות תרבות חומרית דומה לזו שנהגה כאן. כמו חזאי מזג האוויר הזקוק לנתוני קרקע מן הסביבה, כך גם הארכיאולוג, המשווה בין מרכיבי תרבות חומרית, זקוק לנתוני שטח מעודכנים ומהימנים. חוסר האפשרות לבחון את החומר בצורה לא-אמצעית, באתרו, ללמוד אותו בתלים, לעיין ביומנים הגרפיים ובשרטוטי השדה, להציץ במגשי החרסים מיד אחרי השטיפה ובקופסאות הלוקוסים בטרם המיון, מכביד ומקשה. הצורך המתמיד להיזקק לשיטותיהם של החוקרים הזרים, היכולים לצאת ולבוא במדינות ערב, מבין ומתסכל. לא כל החוקרים, גם לא מיטבם, היו מוכנים לבוא רבים וטובים, שחפרו ברחבי הסהר הפורה, בעיראק, בסוריה, כירדן ובמצרים, העדיפו שלא לבוא ארצה על מנת שלא לסכן את המשך עבודתם באותן מדינות ערב.

הארכיאולוגיה המקראית הישראלית הצליחה להתמודד בכבוד עם מגבלותיה ולהתגבר על חלק מהן. וכמו חקלאות אינטנסיבית המנצלת כל סנטימטר קרקע, היא השכילה לנצל כל פיסת אינפורמציה, ולו החלקית והמקוטעת ביותר. הדיונים הטיפולוגיים בכל נושא ועניין — כלי חרס ואבן, תכשיטים ונשק, מתכות, צדפים ושנהבים — העפילו תוך אותו פרק זמן קצר והגיעו לרמות נאות של דיוק וידע. ביצוע החפירות ועיבודן הראשוני, שיטות יצירת החתך והבנתו, רישום הממצאים ותיעודם,

הניתוחים הסטריטיגרפיים, שחזורים ארכיטקטוניים — ככל אלה העמידה החפירה המעשית את הארכיאולוגיה המקראית במקום טוב בין הארכיאולוגיות בעולם. במלים אחרות: כאותם תחומים, שהארכיאולוגיה המקראית יכלה לעסוק בהם באינטנסיביות — בעבודה בשטח, בניתוח הסטריטיגרפי, בטיפולוגיה — היא הגיעה להישגים גבוהים. אלא שכל אלה הם מרכיבים טכניים של העבודה הארכיאולוגית, ותו לא. זוהי החומרה, לא התוכנה. חסר בהם הרובד האינטלקטואלי.

העובדה, שהארכיאולוגיה המקראית הישראלית מילאה "תפקיד" בחברה ובמדינה ושירתה בדרכה שלה צרכים לאומיים ופוליטיים, חייבה אותה, גם אם לא במודע ולא מתוך כוונה, לספק תוצאות ברורות וחדות, כאלה שאפשר להראותן בשקופיות ובתמונות ולהציגן במוזיאון או בפני אורחים הבאים לבקר בחפירה. לשם כך צריכה העבודה כולה לעמוד בסימן של חתירה לתוצאות מסוג זה — דבר המחייב התרכזות מתמדת או פזילה מתמדת לעבר הממצא ש"עשה את החפירה", שיהווה הוכחה ניצחת. אולברייט ערך את חפירתו העיקרית בתל בית מרסים, ולא העלה בה ולו ממצא אחד מרשים, מיוחד, פריט מוזיאוני. הדבר לא מנע ממנו להפוך את התל וחפירתו לנקודת מפנה בארכיאולוגיה המקראית בכל הנוגע לצדדים המעשיים והטכניים של החפירה, ואת הדו"ח שחיבר על מהלכה ותוצאותיה — לאחת מאבני היסוד של הספרות המקצועית בכל הנוגע לרמת הדיון, להיקפו ולשאלות הכלולות בו. אולם לא בחממה זו גדלו הארכיאולוגים המקראיים הישראלים, ודגם התנהגות זה לא נמצא ראוי לחיקוי.

צורה כזאת של עבודה ומחקר כופה הונחת כל מה שאינו מביא תוצאות, ובראש ובראשונה הונחת התשתית הדיסציפלינרית, והדיון התיאורטי בכלל זה. שאלות הנוגעות לעצם צורת המחקר לא הונחו על שולחן הדיונים ולא נדונו. היחס והקשר בין הממצאים למסקנות, ההפרדה בין הנחה למסקנה, בין השערה לעובדה, בין פרשנות לתיאור, בין תיאורית לתמונת מצב — על כל אלה ועל שאלות דיסציפלינריות דומות אין ולו דיון יסודי עקרוני אחד בכל כמות הפרסום המקצועי, שהארכיאולוגיה המקראית הישראלית משתתפת בהן במשך כל אותה תקופה הנדונה כאן. המושג "דיון תיאורטי" התפרש אצל העוסקים בארכיאולוגיה מקראית כדיון בשאלות הנוגעות לצורת החתך ולשרטוטו (כך דנו וחזרו ודנו כשיטת וילר-קניון מול השיטה ה"ישראלית" ומול השיטה ה"אמריקנית"



הגלם המדעי כפשוטו. החברותא ההדוקה והצפופה בתוך קהל הארכיאולוגים בארץ אפשרה העברת חומר ונתונים שלא באמצעות פרסומים מדעיים מסודרים, אלא בדרך לא-פורמלית כגון בסמינריוני מ"א או בעת ביקור בחפירות ובחדרי עיבוד החומר. כתופעה זו של אי-פרסום החומר מהחפירות ראו החופרים מחלה חשובת מרפא ונטו לשכוח ולהשכיח שזהו מחדל חמור שלהם עצמם. חומר ונתונים הועברו לידי המעוניינים, ולעתים מזומנות ניתנה גם הרשות לתאר ואפילו להגיש ציור או צילום של ממצא או של מבנה שכבה, או לצטט מסקנה, בלי שהחופר מתייגע בהצגת מלוא הנתונים וההוכחות המדעיות לפרט או למסקנה, שהוא מרשה להביא בשמו. בתחום הפרסום המדעי של חומר מחפירות (דו"חות החפירה) נוצרה מציאות קשה: מחד גיסא נקבעו אמות-מידה גבוהות לפרסום דו"ח חפירה. מאידך גיסא, רבים מן הארכיאולוגים לא יכלו לעמוד בהן, והסתפקו בדיווח קצר ב"חדשות ארכיאולוגיות" (פרסום פנימי של אגף העתיקות, בעברית, שהופץ תקופה ארוכה כסטנסיל, ללא שרטוטים או צילומים), או ב"Notes and News של כתב-העת Israel Exploration Journal" — שניהם בימות, שמטרתן להגיש במהירות תקציר של עובדות והתרשמויות ראשוניות, שאינן דו"ח מלא ומסודר, ולכן אינן מאפשרות דיון ביקורתי של ממש. חפירות שלא פורסמו באופן מדעי מלא, מלוות עד היום כצל את הארכיאולוגיה המקראית הישראלית.

מערכת דיסציפלינרית סגורה

שתי הנקודות האחרונות, שפירושו, למעשה, אי העמדת מלוא חומר הגלם וכל מגוון התשתית הדיסציפלינרית לדיון, הן הגורם החונק את אפשרויות פתיחתו של דיון דיסציפלינרי למלוא רוחבו והיקפו, ומונע את כל מי שאינו ארכיאולוג-שדה של ממש מלשתף עצמו בדיון. דר-שיח מתמיד עם חוקרים זרים, תנאי הכרחי להתקדמות מדעית רצופה בכל תחום מחקר שהוא, הצטמצם כך, בכל הנוגע לפן זה של חפירות התלים, רק לאותם חוקרים (רבים, בארץ ובחו"ל), שהיו מוכנים להישאר פסיביים בכל הנוגע לשאלות היסוד, להיכנס אל תוך מערכת דיסציפלינרית סגורה זו ולקבל אותה על עיקריה ועקרונותיה. העובדה שמערכות אלה לא עורערו, התקבלה בקרב העוסקים במלאכה כאישור לנכונותן, ולא היא. לתוך המערכת נכנסו מי שהיו מוכנים להסכים עם עיקר מרכיביה. האחרים נותרו למרגלות התלים.

מבית מדרשם של רייט ודיוור, לטכניקות חפירה, ליחס שיש לתת לשכבות המאוחרות ביותר הנמצאות בתל בראשית החפירה או לשאלת הסרת מחיצות עם התקדמות החפירה. כל אלה שאלות חשובות מאוד ליומיום בקיום העבודה השוטפת, אך אין להן ולא כלום עם החשיבה האינטלקטואלית האמורה ללוות את המחקר. אבל על איזה יסוד דיסציפלינרי עקרוני נסמכה, למשל, המסקנה, שחורבן שכבה V בחצור, שכבה II בתל אל-פארה הצפונית או שכבה IV במגידו היה מידי האשוריים; שאת עין-גב החריבו הארמים; ששכבה III במגידו היא אשורית? על מה לבסס את השלד הכרונולוגי של תקופת הברזל? כך נוצרו מצבים כמו זה: פסוק אחד בספר מלכים א', זה המספר על כך ששלמה בנה בחצור, בגזר, ובמגידו, נשלף על-ידי ידיו באחד ממאמריו המפורסמים ביותר, שבמסגרתו זיהה מצודה חשמונאית מחפירות מקאליסטר בגזר כשער מימי שלמה (זיהוי שהוכח לאחר חפירות חדשות במקום כנכון). מכאן ואילך הפך הפסוק לבסיס, שעליו עמדה הכרונולוגיה של תקופת הברזל בארץ ישראל כולה (שכן השכבות בחצור ובמגידו, ששערים אלה שויכו להן, תוארכו לימי שלמה, ואלה שלפניהן ואחריהן סודרו בהתאמה ותוארכו בהתאם לכך). במשך דור שלם, גם אם היה ארכיאולוג שפקפק בסבירות, במוצקות או בהיגיון שבבסיס זה, הוא שמר את ספקותיו לעצמו. הדיונים וחילוקי הדעות נגעו לנקודות ספציפיות בתוך המסגרת. האם שער שכבה IX באשדוד שייך לטיפוס "שערי שלמה"; האם מפלס שער מגידו היה בנקודת גובה זו או אחרת, וכן הלאה. כך גם יתר השאלות שהוגדרו כ"עקרוניות" ו"יסודיות": האם מפלס החיים ליד מצודת חצור שייך לשכבת החורבן או לשלב אחד לפניה; האם בשער שכבה V — IV במגידו רצפת חיים אחת או שתיים; האם כמעבר בין שכבות III ל-II בלכיש יש שלב ביניים אחד או יותר; וכמה שלבים בשכבה V עליונה? בבית-שאן? במלים אחרות: שאלות הנוגעות לעצם המהות הדיסציפלינרית של המחקר, המנסות לבחון את המוסכמות הרזוחות בו, לא עלו לדיון דיסציפלינרי-עקרוני. הן גם לא נוסחו בבירור, בצורה שתאפשר את העמדתן לדיון ולביקורת מדעיים. כך הורחקו מראש מן הדיון כל אותם חוקרים, שלא נטלו חלק פעיל בעבודת השדה — חוקרים מתחום הסוציולוגיה, למשל — ואשר היו יכולים לתרום תרומה דיסציפלינרית נכבדה.

לרשות המתעניינים, המצויים מחוץ למעגל החופרים עצמם, אף לא הועמד לעתים חומר

בכפירות חצור עצב דור ארכיאולוגים המקדש את ממצאי התרבות החומרית, המחפש עובדות ותשובות מהירות, ונמנע מניתוח ביקורתי של חומר ארכיאולוגי ומעיסוק מתודולוגי בשיטות מחקר.



הארכיאולוגיה המקראית בארץ הקודש מושכת, ותמיד תמשוך אליה חוקרים רבים המתעניינים בה בהקשריה הדתיים. הם מוכנים לקבל את תוצאות החפירות ולהתווכח על הפרטים בהם. משלחות זרות המשיכו לחפור בתחומי מדינת ישראל: האמריקנים בבית-ירח ובגור, הצרפתים ליד באר-שבע, היפנים בתל זורו, האיטלקים באכזיב וברמת-רחל, אם לציין רק את החפירות העיקריות בתקופה הנסקרת כאן. ארכיאולוגים ישראלים הוזמנו לשאת הרצאות בחוץ-לארץ על תוצאות חפירותיהם, ויכלו לפרסם אותן בכתבי-העת. האו"ר וה הכללית היתה של שיתוף פעולה חי ותוסס. לכן היה קל מאוד שלא לשים לב לכך, שהקשר היחיד בין הארכיאולוגיה המקראית הישראלית לבין יתר תחומי המחקר — ובכלל זה תחומים קרובים מאוד, כמו ההיסטוריה של העולם העתיק ושל המזרח הקדום ואפילו חקר המקרא — מתמצה בהספקת איורים וצילומים, כלומר: "הוכחות" ועדויות, ולא חורג מעבר לכך, ושבתא תקופה לא התפתח כל דיאלוג עם איזו שהיא ארכיאולוגיה אחרת בעולם, מחוץ לגבולות המזרח התיכון. מעבר לתחומי ההתייחסות של עולם המקרא.

גם כאשר נגעה בשאלות מורכבות ומסובכות, נטתה הארכיאולוגיה המקראית הישראלית לאמץ את הגישה הכוחנית ולהאמין, כי בדיון טיפולוגי יסודי ובהצבת הברירה יס/אין אפשר ליצור סדר חדש בהיסטוריה של המזרח הקדום — למשל, בניסיונותיה לקבוע את הכרונולוגיה של תקופת שמיאדד הראשון וח'מורבי בבבל ובמארי (המטרה הסופית של ניסיון זה היתה, אגב, לקבוע אם חומות חצור וסוללותיה הוקמו בראשית תקופת הברונזה התיכונה ב' או בהמשכה). אגב כך נכנסו בטור ריות ובמכשירים אל אחת הבעיות המסובכות והקשות להבנה בחקר אשור, מתוך אותה אמונה פנימית, כי מה שטוב לניתוח בשטח, טוב בוודאי לניתוח כל בעיה הנוגעת לתקופות העתיקות. כך גם נדונה מערכת היחסים בין מצרים של ימי הממלכה התיכונה, השושלות ה-12 וראשית ה-13, ובין כנען של ימי ראשית גל העיור השני במאות ה-19 וה-18 לפסה"נ (על רקע השאלה, אם שושלת פרעונית חזקה במצרים מאפשרת, או דורשת, ערים מבוצרות או להפך).

נחרצות, חריצות וקרתנות

גישה זו, של הארכיאולוג היודע-כל, שידו בכל, יחד עם עקרון נחרצות התשובות הארכיאולוגיות לשאלות תרבותיות והיסטוריות,

שהיסטוריונים, סוציולוגים וחוקרים של סמלי תרבות נוגעים בהן כזהירות רבה, הביאו את הזנחת התשתית הדיסציפלינרית לכדי השקפת עולם כמעט. למה להשקיע כל-כך הרבה עבודה במשהו שאינו מניב תוצאות מיידיות; למה להתמודד עם חומר קשה ומסובך, שלא יסייע מיד בניתוח הלוקוס הבא, או במציאת הקבלה טובה לחפץ המונח על שולחן העבודה? כך, למשל, מנה ידן בין יתרונותיו של הארכיטקט עמנואל דונייסקי, ששימש אדריכל בחפירות חצור, את ה"יתרון" שאין הוא מבין דבר וחצי דבר בכלי חרס, מה שבמסגרת המצומצמת של עבודת הניתוח הסטריי-גרפי היה אולי יתרון. אלא שידן, ובעקבותיו מרבית תלמידיו, שחונכו, כזכור, בחפירות חצור, החילו עיקרון זה על כל עניין ודבר. כך הוא לא היסס להתערב בשאלת תאריכי שנות שלטונו של ח'מורבי במארי, כפי שכבר הוזכר. כך גם חיבר טיפוס של מסכות חרס משלהי תקופת הברונזה המאוחרת, שנתגלה בחצור, עם דמות מן הפנתאון הפניקי תוך שימוש בפרשנות בלשנית לשמה של אותה דמות (תנת פנבעל). בעקבותיו, ארכיאולוגים שלא למדו מקרא הרשו לעצמם לשלוף, כמו מקופסת החרסים, פסוקים מהתנ"ך להוכחת טיעון זה או אחר בדבריהם, בלי עיגון רציני ויסודי בחקר המקרא, בפרשנות, בבקורת המקרא. במלים כלליות יותר: אין צורך ללמוד עניין ביסודיות, לפני שמתחילים לבחוש בנתונים ולהציע חידושים.

לא ידן ולא תלמידיו היו מוכנים לקבל ניתוח של חומר ארכיאולוגי או התייחסות ביקורתית לתרבות חומרית, לממצאים או לתוצאות חפירות מפי מי שאינו ארכיאולוג חופר, המכיר על בוריו את החומר המקומי. מי שלא זחל על קוצים, אינו רשאי להביע דעה.

השפעתה של גישה זו כלפי שאר העולם המדעי היתה רעה ומזיקה. היא אחד הגורמים לכך, שהארכיאולוגיה המקראית סגרה עצמה מפני קבלת זרמי מחקר חיצוניים (להבדיל מחומר גלם), דבר שהשאיר את רישומו תקופה ארוכה מאוד. הארכיאולוגיות החברתית, האנתרופולוגית, האתנוגרפית, הכמותית — הן רק כמה דוגמאות לזרמי המחקר שהתפתחו בעולם, בלי שזכו לתשומת לב כלשהי בזירה המקומית עד ראשית שנות השמונים לפחות. כך צוטט גורדון ציילד רק באותו חלק ממחקריו הן במהפכה הניאוליתית. בכל יתר רעיונותיו, תיו, הנוגעים להבנת תהליכים תרבותיים בעולם העתיק, לא דנו כאן, ולא נעשה ניסיון של ממש לבדוק את מידת התאמתם לתרבויות שנהגו בארץ. את ר' קולינגווד, הארכיאולוג

הבריטי שהיה לפילוסוף של ההיסטוריה ציטטו, אם בכלל, רק הארכיאולוגים העוסקי בתקופה הרומית (שהוא היה מחשבי חוקרי בבריטניה). דבריו האחרים לא זכו כאן להחייסות (ואני מצטמצמת ומזכירה כאן רק שר דוגמאות מובהקות של חוקרים, שכתביה כבר היו בנמצא וכבר השאירו את רישומם בתקופה הכלולה במסגרת המאמר). זרם רח של מחקרים, הנוגעים בתרבות חומרית ובהיסטוריה קדומה, זרם שהתפתח בבריטניה בארצות-הברית ובצרפת על יסוד שני חוקרי אלה, ואחרים שהמשיכו באותם קווים אחר כך, לא הגיע כלל להכרה בזירה הארכיאולוגית המקראית בארץ. גם אולברייט, האב הרוחני של רוב העוסקים בארכיאולוגיה מקראית, או לא של כולם, לא זכה ליחס שונה. עשרות רבות ממאמריו מצוטטים כמעט בכל דיון ארכיאולוגי, וכמוהם גם דו"חות החפירה שחיבר ואפילו ספרו הארכיאולוגיה של ארץ ישראל אף שכבר התיישן מאוד, עדיין משמש פו ושם. אולם ספרו מתקופת האבן ועד הנצרות הן בין השאר גם כמהות המחקר הארכיאולוגי, לא נדון כלל. בספר זה כלל אולברייט פרק, ובו סקירה נרחבת של כל זרמי המחקר ההומניסטי שהיו קיימים בעת כתיבתו, במטרה לברר מהו מקומו של המחקר הארכיאולוגי בתוכו. מחקר אינטלקטואלי זה לא זכה בארץ להמשך, לעדכון או להתייחסות ביקורתית. התוצאה — שום מחקר בעל חשיבות עקרונית, בולטת, ייחודית, מעבר לחומר הגלם המוצג בו, לא הוגש על-ידי ארכיאולוג מקראי ישראלי לעולם המדעי הרחב, ושום ארכיאולוג לא תרם כל תרומה לחשיבה הארכיאולוגית הדיסציפלינרית בעולם. במלים אחרות: הארכיאולוגיה המקראית הישראלית יכולה להציע לעולם את מיקומה הגיאוגרפי בארץ התנ"ך ואת חריצות ומסירותם של העוסקים בה. אולם לא היתה לה כל תרומה אינטלקטואלית מעבר לכך.

לקריאה נוספת:

שמואל נ' אייזנשטדט, החברה הישראלית בתמורותיה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית.

דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה, ישראל — חברה בעומס-יתר, עם עובד, ספרייה אוניברסיטאית, תש"ן, 1990.

יגאל ידן, תורת המלחמה בארצות המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים, החברה הבינלאומית להוצאה לאור בע"מ, רמת-גן תשכ"ג.

— חצור, ראש כל הממלכות האלה לפנינו, ספריית מעריב.